

Sevara

לימוד שיש בו סברא

פרשת נח

בראשית ו, ט – יא, לב · 3 דברי תורה

בפרשה

כפילות הציווי של "פרו ורבו"	6
יהודי ובן נח: מודל שתי הקומות	7
המתמטיקה של הייחוס	8

תובנות על פרשת השבוע ועל המועדים

בשפה פשוטה וברורה

כפילות הציווי של "פרו ורבו"

בקצרה: הציווי "פרו ורבו" נאמר פעמיים: לאדם הראשון ולנח. למה צריך לחזור עליו? כי המצווה נועדה לקיום המין האנושי, ולכן היא בטלה כשהאנושות אינה ראויה להמשיך. אחרי המבול, כשהקב"ה שוב רצה בקיום האדם, הוא החזיר אותה לתוקף. מכאן גם יחס מפתיע בין החיים למצוות: מצוות בלי חיים אינן מצוות, אבל גם חיים בלי מצוות אינם חיים.

הכפילות

הציווי "פרו ורבו" נאמר לאדם הראשון (בראשית א, כח), וחוזר ונאמר לנח ולבניו בפרשתנו (ט, א; ט, ז). לפי הרמב"ם (ספר המצוות, עשה רי"ב), המצווה ניתנה כבר לאדם הראשון, ולכן הוא מביא אותה מהפסוק שבבראשית. אם כן, מדוע חזרה וניתנה לנח ולבניו?

הרמב"ם גם מגדיר את מטרת המצווה: "לפרות ולרבות **לכוין לקיים המין**". כלומר, המצווה לא נועדה רק לכך שלכל אדם יהיו ילדים, אלא להמשיך המין האנושי.

סוגיה תמוהה בבבא בתרא

בסוף פרק חזקת הבתים (בבא בתרא ס:) מובאות שתי מימרות של רבי ישמעאל בן אלישע:

1. בשר ויין: מאז החורבן, ראוי היה לאסור לאכול בשר ולשתות יין. אבל לא אסרו, כי "אין גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה".

2. נישואין: מאז שמלכות הרשעה אוסרת עלינו לקיים מצוות, ראוי היה לאסור להתחתן ולהוליד, "ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו". אבל לא אסרו, כי "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין".

בעלי התוספות (שם, ד"ה דין) שואלים: איך אפשר לאסור את מה שהתורה ציוותה? ועונים: מדובר רק במי שכבר הוליד בן ובת.

אבל יש כאן קושי גדול יותר. למה בבשר ויין נאמר כלל אחד, ובנישואין כלל אחר? הכלל "מוטב שיהיו שוגגין" נאמר כשמתלבטים אם להעיר למי שכבר עובר עבירה. אם יעירו לו והוא לא ישמע, יחטא בכוונה. אם לא יעירו לו, יחטא בלי לדעת, וזה פחות גרוע. אבל כאן, אם לא אוסרים, אין שום עבירה: מי שמוליד מקיים מצווה. אז איזו "שגגה" יש כאן?

מכאן שהגמרא מבינה אחרת. לפי דין תורה, כשמלכות רשעה מונעת מאיתנו לקיים מצוות, אין מצווה להוליד, ואפילו אסור. השאלה לא הייתה אם לגזור איסור חדש, אלא אם לספר לציבור על האיסור הקיים. לכן מתאים כאן הכלל "מוטב שיהיו שוגגין". ולפי זה, גם קושיית התוספות אינה מתחילה: חכמים לא ביטלו מצווה. במצב כזה היא פשוט לא קיימת.

ויש לכך תוצאה משעשעת. מי שידע את ההלכה לא הוליד. רק מי שלא ידע, ההמון הפשוט, המשיך להוליד. כלומר, כולנו צאצאים של פשוטי העם של אותו דור.

בחזרה לכפילות

אדם הראשון אכן נצטווה לפרות ולרבות. אבל אחר כך בא דור המבול, והשחית את דרכו. הקב"ה התחרט שברא את האדם, וביקש להשמיד את האנושות.

ראינו שתחת מלכות רשעה, כשהילד לא יוכל לקיים מצוות, אין מצווה להוליד. קל וחומר כשהקב"ה עצמו אינו רוצה בקיום האנושות. והרי מטרת המצווה היא "לקיים המין". לכן בדור המבול המצווה בטלה.

אחרי המבול, נח מקריב קרבן, והקב"ה שוב חפץ בקיום האדם. לכן הוא חוזר ומצווה: "ואתם פרו ורבו". הציווי השני אינו חזרה מיותרת. הוא מחזיר לתוקף מצווה שבטלה. ולכן הרמב"ם יכול להביא את המקור מבראשית: שם נאמרה המצווה, ובפרשתנו היא רק חזרה לתוקף.

תמונת הראי של "וחי בהם"

הגמרא ביומא (פה:) לומדת מ"וחי בהם" שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות: "וחי בהם – ולא שימות בהם". כלומר, בלי חיים אין ערך למצוות.

ומה שראינו כאן הוא תמונת הראי: בלי מצוות, גם לחיים אין אותו ערך. כשהאנושות אשמה בכך, כמו בדור המבול, הקב"ה רוצה להשמידה. וכשאינה אשמה, כמו תחת מלכות הרשעה, בטלה מצוות פרו ורבו, והעם "כלה מאליו".

גם בגמרא ביומא יש שני טעמים, שמבטאים את שני הכיוונים. שמואל לומד מ"וחי בהם": המצוות נועדו לחיים. ורבי שמעון בן מנסיא אומר: "חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה": החיים נועדו למצוות. כלומר, אין כאן סדר עדיפויות פשוט. המצוות צריכות את החיים, אבל החיים מקבלים את משמעותם המלאה רק דרך המצוות.

7

יהודי ובן נח: מודל שתי הקומות

בקצרה: האם יהודי הוא "בן נח עם תוספת", או ברייה חדשה לגמרי? מן המקורות עולה מודל של שתי קומות: קומה ראשונה, אוניברסלית, של שבע מצוות בני נח, ועליה קומה שנייה, ייחודית לישראל. מכאן גם התשובה לשאלה מפתיעה: למה יהודי שגנב עדיין נחשב "דתי", ומי שאכל לא כשר אינו נחשב כך?

השאלה

מי שגנב, או אפילו רצח, נתפס בעיני רבים כיהודי דתי שחטא. ומי שמחלל שבת או אוכל לא כשר נתפס כמי שאינו שומר מצוות. מה קובע את ההבחנה הזו? נחזור לשאלה בסוף.

שבע מצוות בני נח

הגמרא (סנהדרין נו.) מונה שבע מצוות שנצטוו בהן כל בני האדם: דינים, ברכת השם (איסור לקלל את ה'), עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים, גזל ואבר מן החי.

הרמב"ם (הלכות מלכים ט, א) מוסיף שתי נקודות חשובות:

1. אלה מצוות ש"הדעת נוטה להן": אדם בר דעת מבין אותן בעצמו.

2. הן שלב ראשון בהתפתחות אחת: אדם הראשון נצטווה בשש, נח הוסיף אבר מן החי, אברהם נצטווה במילה, יצחק הפריש מעשר, יעקב הוסיף גיד הנשה, "עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו".

שתי הנקודות קשורות. שבע המצוות הן היסוד האנושי המשותף לכולם, ועליו נבנו שאר המצוות.

שני סוגי הרכבה

בהלכה יש שתי דרכים לחבר שני דברים (המונחים של הרוגצ'ובר ששאובים מהמורה):

- הרכבה "מזגית": שני החלקים מתמזגים ליישות חדשה אחת.
 - הרכבה "שכונית": שני החלקים נשארים כמו שכנים, זה לצד זה.⁴
- ומכאן השאלה: האם יהודי הוא בן נח שנוספה לו קומה ("שכונית"), או ברייה חדשה לגמרי ("מזגית")?

שתי עמדות

הרב קוק מתלבט בשאלה. לדעתו, התוכנית המקורית הייתה שתי קומות. אבל האנושות התקלקלה, וגלות מצרים "צירפה" את ישראל עד שנעשו "בריה חדשה" מכף רגל ועד ראש.⁵

בספר "בית ישי" מובאות שתי גישות:

- ישראל הם "בן בכור" בתוך האנושות. כך במשנה (אבות ג, יד): "חביב אדם שנברא בצלם... חביבין ישראל שנקראו בנים למקום". כל אדם נברא בצלם אלוהים, ומתוכם ישראל חביבים במיוחד.
- ישראל הם סוג אחר. לפי הכוזרי, היהודי שונה מבן האדם כמו שהאדם שונה מהחי.

מה ההבדל בפועל?

הרב קוק מראה שגם במצוות המשותפות, הפרטים שונים. אצל בן נח ההלכה נקבעת לפי הטבע, ואצל ישראל לפי ההלכה:

- **אבר מן החי:** בהמה שנשחטה ועדיין מפרכסת. לבן נח אסור לאכול ממנה, כי היא עדיין חיה. לישראל מותר, כי נעשתה שחיטה (חולין לג.).
- **ייחוס:** בן נח מתייחס אחר אמו, שהיא ודאית בטבע. ישראל מתייחס אחר אביו, מכוח חזקה הלכתית.
- **גיל מצוות:** לבן נח אין גיל 13. הוא חייב מרגע שהוא מבין.

לכאורה זו ראייה שישראל הם ברייה חדשה. אבל לא בהכרח. לפי הרמח"ל (דרך ה'), בני נח נועדו לחיות בעולם טבעי מתוקן, ולכן ההלכות שלהם נקבעות לפי הטבע. ישראל נועדו להשפיע על כל המציאות, הגשמית והרוחנית, ולכן יש להם מצוות נוספות מסוג אחר. הקומה השנייה משפיעה על הראשונה, אבל לא מבטלת אותה.

⁴הנה כמה דוגמאות:

יום כיפורים שחל בשבת. הרמב"ם סובר שכל קרבנות היום, כולל מוספי שבת, נעשים על ידי הכהן הגדול, אף שקרבנות השבת אינם מיוחדים ליום הכיפורים. משמע שהוא רואה ב"יום כיפורים שחל בשבת" יישות הלכתית אחת מורכבת (הרכבה מזגית), ולא שני ימים קדושים נפרדים שחלים יחד. נפקא מינה: חולה שאוכל ביום כיפורים שחל בשבת, ייתכן שאינו צריך לעשות קידוש, כי קדושת השבת נבלעה בקדושת יום הכיפורים.

שור מועד (בבא קמא מה:). שור שנגח בעבר ונעשה "מועד": האם הוא שומר עדיין על מעמדו הקודם כשור "תם", שאין לו חזקת סכנה, ונוספה לו קומה חדשה (הרכבה שכונית)? או שמעמדו הקודם פקע לגמרי, והוא יישות הלכתית חדשה (הרכבה מזגית)? הגמרא קובעת ש"צד תמות במקומה עומדת": בתוך השור המועד נשאר גם שור תם.

כהנים ביום הכיפורים (שבועות יג.). האם הכהנים, למרות מעמדם המיוחד, עדיין נכללים בכלל ישראל ומתכפרים בשעיר המשתלח כמו כל ישראל? או שיצאו מכלל ישראל הרגיל, ומתכפרים בקרבן נפרד, המיוחד להם?

⁵בסופו של דבר מסיק הרב קוק שמלכתחילה היה ראוי שישראל יהיו בבחינת אדם ככל האנושות, ועל גבי מדרגה זו תתגלה המדרגה הישראלית המיוחדת. אבל הקלקול גרם לכך שהיה צריך "כור ברזל" שיצרוף את עם ישראל לבריה חדשה, וגם מדרגת האדם שבו נעשתה ישראלית, "שמראש ועד עקב כולה ישראלית". אפשר שמקורו בסוגיית בבא קמא (לח:). הגמרא טוענת שם שרמת האנושות הידרדרה בעקבות הפסקת קיום שבע מצוות בני נח.

כך גם רבנו ניסים גאון (בהקדמה לש"ס): כל המצוות שתלויות בסברה מחייבות את כל בני האדם "מן היום אשר ברא אלוקים אדם על הארץ".

קשה לקבוע בתיאוריה מתי הבדל הופך ליישות חדשה. אבל בהלכה המעשית יש לשאלה השלכות ברורות, וכולן מצביעות על שתי קומות.

ההשלכות: שתי קומות

1. דין בין יהודי לגוי. כשיהודי וגוי באים לבית דין, לפי איזה חוק דנים? הרמב"ם (מלכים י, יב) פוסק שעם גר תושב (גוי ששומר שבע מצוות) דנים לפי דיני בני נח. למה דווקא לפיהם? ה"בית ישי" מסביר: דיני בני נח הם דיני הצדק והיושר האנושי, והם מחייבים גם את ישראל. לכן הם הבסיס המשותף לשני הצדדים.

2. מצוות "דינים": מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן. אחת משבע מצוות בני נח היא "דינים". מה היא כוללת?

- **לפי הרמב"ם** (מלכים ט, יד): בני נח חייבים להושיב שופטים בכל מחוז, כדי לדון את העם על שש המצוות האחרות.
- **לפי הרמב"ן** (בראשית לד, יג): מצוות דינים כוללת גם את דיני הממונות שנצטוו בהם ישראל, כמו גניבה ואונאה. בתי הדין של בני נח צריכים לדון בדיוק כמו בית דין של ישראל.

לפי הרמב"ן, יש בסיס משותף למשפט של ישראל ולמשפט של בני נח. אבל לפי הרמב"ם אלה שתי מערכות שונות: משפט בני נח הוא משפט של צדק ויושר אנושי, ומשפט התורה הוא מערכת אחרת. לכאורה זה סותר את מודל שתי הקומות? התשובה נמצאת בדברי הר"ן.

3. משפט התורה ומשפט המלך. הר"ן (דרשות, דרוש יא) כותב שיש בישראל שתי מערכות משפט. משפט התורה נועד להביא את השפעת האלוהי, ולכן לפעמים הוא אינו מתקן את החברה בצורה הטובה ביותר. את זה משלים המלך, לפי כללי הצדק והיושר. כלומר, משפט המלך הוא בעצם משפט בני נח, וגם ישראל מחויבים בו.

נמצא שגם לפי הרמב"ם, הצדק והיושר מחייבים את ישראל, דרך משפט המלך. ולכן, כשיהודי וגר תושב באים לדין, דנים לפי דיני בני נח: הם הבסיס המשותף לשניהם.

4. "בכלל מאתיים מנה". הגמרא (סנהדרין נט.) קובעת: מצווה שנאמרה לבני נח ונשנתה בסיני, נאמרה לכולם. מצווה שנאמרה לבני נח ולא נשנתה בסיני, נאמרה רק לישראל. למה לישראל ולא לבני נח? כי "ליכא מידעם דלישראל שרי ולנכרי אסור": אין דבר שאסור לגוי ומותר ליהודי. ורש"י מסביר: כשישראל יצאו מכלל בני נח, "להתקדש יצאו, ולא להקל עליהם". כלומר, יהודי הוא בן נח עם קומה נוספת.

5. ילד יהודי. יש אחרונים שכתבו שילד יהודי חייב במצוות בני נח עוד לפני גיל 13, מרגע שהוא מבין אותן. הרי ילד גוי חייב בהן מאותו רגע, ויהודי אינו יכול להיות פחות מגוי.

6. איסור גזל. רבי שמעון שקאפ מסביר: איסור גזל אינו מבוסס רק על ציווי התורה, אלא על "דיני המשפטים", החוקים האנושיים שקובעים למי שייך כל דבר. התורה רק מוסיפה עליהם את האיסור "לא תגזול". לכן, גם לדעות שאין איסור תורה בגזל גוי, יש איסור משפטי. שוב: קומה אנושית, ועליה קומה הלכתית.

למה לקיים את הקומה הראשונה?

אם הקומה הראשונה מבוססת על סברה, אולי מקיימים אותה רק כי היא הגיונית? הרמב"ם (מלכים ח, יא) עונה שלא. גוי ששומר שבע מצוות "מפני הכרע הדעת" אינו "מחסידי אומות העולם", אלא "מחכמיהם". חסיד הוא מי ששומר אותן מפני שה' ציווה. וכך גם ליהודי (פירוש המשניות, חולין ז, ו): אנחנו לא אוכלים אבר מן החי מפני שנאסר על בני נח, אלא מפני שנאסר עלינו בסיני.

כלומר, יש שתי קומות, אבל שתיהן חלק מעבודת ה'. גם המוסר האנושי אינו מוסר עצמאי, אלא חלק מרצון ה'.

ובחזרה לשאלה

עכשיו אפשר להבין למה גנב נחשב "דתי" ומי שאוכל לא כשר אינו נחשב כך. כבר אריסטו לימד: כדי להגדיר דבר, מציינים את הסוג הכללי שלו, ואז את מה שמייחד אותו. למשל, האדם הוא "חי" (הסוג) "מדבר" (הייחוד).

כך גם יהודי: הוא "אדם" (הקומה הראשונה), שמייחדת אותו המצוות של הקומה השנייה. מי שרוצה לבדוק אם משהו שומר יהדות, בודק את מה שמייחד את היהדות, ולא את מה שמשותף לכל בני האדם. כמו שלא בודקים אם ראובן הוא אדם לפי זה שיש לו רגליים.

זה לא אומר שהמצוות הייחודיות חשובות יותר. מי שרוצה פוגע ביסוד עצמו, ולכן חטאו חמור יותר. אבל הזהות היהודית נבחנת לפי מה שמייחד אותה. זו הבחנה לוגית, ולא קביעה על חומרת העבירות.

8

המתמטיקה של הייחוס

בקצרה: לפי ספר הכוזרי, רשימות היוחסין בתורה מתעדות סגולה מיוחדת שעוברת מאב לבן. המתמטיקה מלמדת: תכונה שעוברת רק מאב לבן נעלמת כמעט תמיד, ותכונה שעוברת גם דרך האם מגיעה כמעט לכולם. ולכך השלכות מפתיעות: על מצוות פרו ורבו, על ייחוס המשיח ועל ממזרות.

הכוזרי ורשימות היוחסין

התורה מלאה ברשימות של "מי הוליד את מי". למה זה חשוב לנו?

רבי יהודה הלוי, בספר הכוזרי (מאמר א, צה), עונה: יש באדם סגולה, "העניין האלוהי", כוח רוחני שמאפשר להגיע למדרגות גבוהות. הסגולה עוברת בתורשה מאב לבן. לפעמים היא מדלגת דור: תרח לא זכה בה, אך בנו אברהם קיבל אותה מסבו. הרשימות מתעדות את הדרך שעשתה הסגולה, עד שהגיעה לעם ישראל כולו.

השאלה שלנו: האם הרעיון הזה מתיישב עם המתמטיקה?

מלתוס ופיצוץ האוכלוסין

ב-1066 כבש ויליאם הכובש את אנגליה, וערך מפקד אוכלוסין כדי לגבות מסים. בזכותו אנחנו יודעים כמה אנשים חיו שם. עד 1800 גדלה האוכלוסייה מכמיליון לכעשרה מיליון: גידול איטי, כ-3.5% בכל דור. אחרי 1800, בזכות ירידת התמותה ושיפור ההיגיינה, הגידול קפץ לכ-25% בכל דור. האדמות התחלקו בין יותר מדי יורשים, איכרים עניים נהרו לערים, והמתח בין עשירים לעניים עיצב את המאה ה-19.

הכלכלן תומס מלתוס חזה אסון: המזון לא יספיק לכולם, ויבואו רעב, מלחמות ומגפות. לכן התנגד לעזרה לעניים ("חוקי העניים מייצרים את העניים שעליהם הם שומרים"), והמליץ לא להתחתן. עד היום התחזית לא התממשה: העושר גדל מהר יותר מהאוכלוסייה, וכל אדם מרוויח היום בממוצע כמעט פי עשרים מאשר לפני מאתיים שנה. השאלה אם מלתוס יצדק בסוף נשארה פתוחה, והיא נחשבת לאחת השאלות הגדולות של המדע. יש כלכלנים שחושבים שהצמיחה תיגמר. אחרים חושבים שיותר אנשים פירושם יותר רעיונות, ולכן יותר פתרונות.

ומה אומרת ההלכה על הימנעות מילדים?

פרו ורבו: "המסלול המהיר" ו"המסלול האיטי"

כמה ילדים צריך? ההלכה קובעת: בן ובת. עוד נפסק בהלכה שמי שעבר גיל עשרים ולא התחתן, בית הדין היה מכריח אותו להתחתן. אבל הרמ"א (אבן העזר א, ג) כותב שבזמננו כבר לא מכריחים.

למה? המרדכי, מפרש מימי הביניים, מסביר מהגמרא (בבא בתרא ס:). רבי ישמעאל בן אלישע, שחי אחרי חורבן בית שני, אמר: מאז שהרומאים גוזרים עלינו גזירות קשות, היה ראוי שנחליט לא להתחתן ולא להוליד, ו"זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו". אבל עדיף לא לומר זאת לעם. לפי המרדכי, כיוון שראוי היה לבטל את המצווה, לפחות לא מכריחים. זהו "המסלול המהיר": ביטול גמור של המצווה, ובתוך דור העם נעלם.

בעלי התוספות לא קיבלו ביטול של מצווה מהתורה. לדבריהם, רבי ישמעאל התכוון רק שאחרי בן ובת לא ימשיכו להוליד. זהו "המסלול האיטי": אם לכל זוג יהיו רק שני ילדים, העם יקטן לאט, כי חלק מהילדים לא יקימו משפחה. בעולם כולו צריך בממוצע כ-2.33 ילדים לאישה כדי שהאוכלוסייה לא תקטן (במדינות מפותחות, שבהן כמעט כל הילדים שורדים, די בכ-2.1).

אבל כאן יש בעיה: כדי שיהיו בן ובת, שני ילדים לא תמיד מספיקים.

החשבון: שלושה ילדים

נתחיל בשאלה פשוטה: אם מולידים עד הבן הראשון ועוצרים, כמה ילדים יהיו בממוצע? לחצי מהמשפחות ייוולד בן מיד, לרבע – אחרי בת אחת, לשמינית – אחרי שתי בנות, וכן הלאה. הממוצע יוצא בדיוק **שני ילדים**.

משפחה שרוצה בן ובת: הילד הראשון ממלא חצי מהדרישה, ואחריו מחכים לילד מהמין השני. זו אותה שאלה, ולכן עוד שני ילדים בממוצע. סך הכול **שלושה**. וכיוון ששלושה זה יותר מ-2.33, גם ב"מסלול האיטי" העם **לא** ייעלם, אלא יגדל.

בפועל, רוב היהודים לאורך הדורות לא הגיעו אפילו לבן ובת. מחלות, רדיפות והתבוללות השאירו את העם בגודל כמעט קבוע. וזה הגיוני: אילו לכל זוג היו ארבעה ילדים, תוך 50 דורות היו 100 איש על כל מטר מרובע בעולם. גם מחקרים גנטיים מראים שלאורך ההיסטוריה, לכל זוג היו בממוצע רק מעט יותר משני ילדים ששרדו. גם חוקי הנחלות בתורה מתאימים רק לאוכלוסייה שכמעט אינה גדלה. התורה דואגת שכל שדה יישאר במשפחה לתמיד, למשל ביובל ובגאולת קרקע. אבל אם לכל אב יש כמה בנים, השדה מתחלק ביניהם בכל דור, ותוך דורות ספורים נשארות רק חלקות זעירות.

היום, הרפואה מאפשרת ליותר ילדים לשרוד, אבל אורח החיים המערבי מקטין את המשפחות. באירופה כבר מתים יותר אנשים מאשר נולדים. ובכל זאת, ישראל היא המדינה העשירה היחידה שבה נולדים יותר מ-2.33 ילדים לאישה. העם היהודי ישרוד, בניגוד להמלצת רבי ישמעאל.

מי רוצה להיות המשיח? ייחוס "חזק"

לפי הנביא ישעיהו (יא), המשיח יהיה "חומר מגזע ישי", כלומר צאצא של ישי, אביו של דוד המלך. נניח שהמשיח צריך להיות "בן אחר בן": בנו של בנו של ישי. לא ברור עד כמה הדבר מעוגן בהלכה. יש מי שהציע שהמשיח יורש את המלוכה מדוד, אבל ירושה יכולה לעבור גם דרך בת, כשאין בן.

אם המשיח צריך להיות "בן אחר בן", זה כמו שם משפחה שעובר מאב לבן. אם רק לישי היה השם "בית הלחמי", כמה אנשים נושאים אותו היום?

במאה ה-19 הבחין המדען פרנסיס גלטון, בן דודו של דרווין, ששמות המשפחה של האצולה הבריטית נעלמים. הוצעו הסברים: האצילים לא רוצים לחלק את רכושם, הלחץ פוגע בפוריות, ואפילו – שהם אוכלים יותר מדי בשר. אבל גלטון

והכומר ווטסון מצאו הסבר פשוט: מקריות. לכל אדם מספר אקראי של בנים, ושם שנעלם לא חוזר. הם הוכיחו שגם באוכלוסייה יציבה, כמעט כל שמות המשפחה נעלמים עם הזמן, ובסוף נשאר רק אחד. השם כאן הוא רק סימן לזרע: הוא עובר רק מאב לבן, בדיוק כמו כרומוזום Y בגנים. לכן כשהשם נעלם, שושלת "בן אחר בן" נקטעה, גם אם הזרע ממשיך דרך הבנות.

מימי דוד עברו כ-100 עד 150 דורות. בהנחה שהאוכלוסייה כמעט לא גדלה, כפי שהיה ברוב ההיסטוריה, הסיכוי ששושלת "בן אחר בן" שלו שרדה הוא בערך 1 ל-100 או 1 ל-150. ואם שרדה, יש לה כ-100 עד 150 צאצאים כאלה, כי השושלות המעטות ששורדות תופסות את מקומן של כל אלה שנעלמו. אלה המועמדים.

למה שושלת "בן אחר בן" נעלמת?

באוכלוסייה יציבה, לכל אדם יש בממוצע בן אחד. אבל זה רק ממוצע: לאחד אין בנים, לאחר יש שלושה. לכן מספר הצאצאים בשושלת עולה ויורד במקרה, כמו מטבע שמטילים שוב ושוב. במקדם או במאוחר יגיע דור שבו לאף אחד מהם אין בנים. ברגע שזה קורה, השושלת נגמרה לתמיד: מאפס אי אפשר לחזור.

תעלומת הכהנים. הכהונה עוברת בדיוק כמו שם משפחה: רק מאב לבן. לפי המסורת, כל הכהנים הם צאצאים "בן אחר בן" של אהרן הכהן. מחקרים גנטיים מצאו אצל כמחצית מהכהנים סימן משותף בכרומוזום Y, החלק בגנים שעובר רק מאב לבן. אצל שאר היהודים הסימן הזה נדיר: פחות מ-5%. לפי החשבון של גלטון ווטסון, שושלת כזו הייתה צריכה כמעט להיעלם, ואם שרדה, להשאיר כמה מאות צאצאים לכל היותר. אבל בפועל, הכהנים הם כ-5% מהעם היהודי: עשרות אלפים כבר לפני מאתיים שנה. איך זה ייתכן? ייתכן שבקבוצות ששמרו על קשרי משפחה הדוקים, כמו כהנים שהתחתנו עם בנות כהנים, נולדו ושרדו יותר בנים. אם כך, גם זרע דוד, כמשפחה מיוחסת, היה יכול לשרוד בסיכוי גבוה יותר. השאלה נשארת פתוחה.

ואצל השיעים. בעיה דומה יש למוסלמים השיעים. הם מאמינים שמנהיגם צריך להיות "בן אחר בן" של עלי, חתנו של מוחמד. רובם סבורים שהשושלת נקטעה לפני יותר מאלף שנה. רק זרם אחד טוען שמנהיגו, האגא חאן, הוא צאצא כזה, אבל ברשימה יש חורים חשודים.

ייחוס "חלש": כולנו צאצאי דוד

ומה אם הייחוס עובר גם דרך האמהות? לכל אחד מאיתנו שני הורים, ארבעה סבים, שמונה סבים-רבים, וכן הלאה. לפני 30 דורות יש לנו כמיליארד אבות קדמונים, יותר מכל בני האדם שחיו אז! זה אומר שכמעט כל מי שחי אז הוא אב קדמון שלנו. מדענים הוכיחו זאת: אחרי מספר לא גדול של דורות, לכל אדם יש אחת משתי אפשרויות. או שאין לו בכלל צאצאים, או שכל האוכלוסייה צאצאיו. בעם של מיליון איש, זה קורה תוך כ-35 דורות, כ-875 שנה. באנושות כולה, תוך כ-1,300 שנה. גם הרים, ימים והבדלים בין עמים לא עוצרים זאת.

למה כולנו צאצאים של כולם?

אם לאדם יש צאצאים, מספרם מוכפל בערך בכל דור: 2, 4, 8, 16... אחרי 10 דורות הם כאלף, ואחרי 20 דורות כמיליון. מהר מאוד מספרם מגיע לגודל האוכלוסייה כולה. אבל זה עדיין לא כולם, כי הרבה מהצאצאים "נספרים פעמיים": בני דודים מתחתנים זה עם זה. לכן צריך עוד כמה דורות עד שגם האחרונים נכנסים. בעם של מיליון איש, זה לוקח בסך הכול כ-35 דורות.

דוגמה: ב-1701 קבעו הבריטים שרק צאצאי הנסיכה סופיה מהנובר, דרך בנים או בנות, רשאים לרשת את הכתר. כיוון שהזכות עוברת לכל הילדים, מספר הזכאים מוכפל בערך בכל דור. אחרי כ-12 דורות יש כבר כ-5,000 זכאים, ובעוד כמה עשרות דורות כמעט כל הבריטים יהיו ברשימה.

ייחוס "חזק"	ייחוס "חלש"	
אין הוא עובר	בן אחר בן, או בת אחר בת	דרך אבות ואמהות
דוגמאות	שם משפחה, כהונה	ממזרות, הכתר הבריטי
מה קורה לאורך הדורות	נעלם כמעט תמיד	מגיע כמעט לכולם

ומה זה אומר לנו?

על הכוזרי. לפי ההלכה, בן של אם יהודייה הוא יהודי, ובן של אב יהודי ואם לא-יהודייה אינו יהודי. אבל לפי הכוזרי, הסגולה עוברת דווקא מהאב. אם כך, בכל פעם שיהודי הוליד בן מלא-יהודייה, הסגולה יצאה מהעם. לאורך הדורות, רובה "דלף" החוצה. ואם הסגולה עוברת גם דרך האם, היא כבר שייכת לכולם.

על כהונה שוויונית. במניינים שוויוניים של התנועה הקונסרבטיבית עולים לברך ברכת כהנים גם כהנים וגם "כהנות", בנות כהנים, כדי שיהיה שוויון בין גברים לנשים.

אבל הרעיון אינו עקבי. אם באמת רוצים שוויון, לא מספיק שבת כהן תברך. צריך שגם היא תוריש את הכהונה לילדיה, בדיוק כמו בן כהן. ואז הכהונה הופכת מייחוס "חזק" לייחוס "חלש", והמתמטיקה ברורה: תוך כמה דורות כמעט כל העם יהיה כהנים. וכשכולם כהנים, הכהונה כבר לא מייחדת אף אחד. השוויון המלא מבטל, בעצם, את הכהונה עצמה.

על ממזרות. ממזר אינו רשאי להתחתן עם יהודי רגיל, אלא רק עם ממזרת. בממזרות, הפגם עובר גם דרך האב וגם דרך האם (קידושין סז:). לכן, אם התערב בעם ולו ממזר אחד, לפני דורות רבים, כמעט בוודאות כולנו צאצאיו, כלומר כולנו ממזרים. ומכאן "היתר" מפתיע: ממזר ידוע יכול להתחתן עם כל אחד, שהרי כולם ממזרים, וממזר מותר בממזרת.

כמה פוסקים ענו שהתורה אוסרת רק ממזר ודאי, ולא מי שיש רק ספק שהוא ממזר. ומשפחה שהפגם שלה נשכח בתוך העם נשארת כשרה לתמיד (בלשון הגמרא: "משפחה שנשמעה – נטמעה", קידושין עא:). לכן מי שלא ידוע כממזר אינו ממזר, גם אם הסטטיסטיקה אומרת אחרת.

אבל מהרמ"א (אבן העזר סוף סימן ד) משמע אחרת. הוא אסר להתחתן עם הקראים (כת שפרשה מהיהדות הרבנית), מפני שיש ביניהם ממזרים. והרי על כל קראי בנפרד אין ודאות שהוא ממזר, אלא רק חשש. ובכל זאת הרמ"א אוסר, ואינו אומר "ספק ממזר מותר" או "משפחה שנשמעה – נטמעה". מכאן שלדעתו, גם חשש ממזרות שמעורב בקבוצה שלמה מספיק כדי לאסור.

על ישו. הנוצרים מסכימים שהמשיח צריך להיות מצאצאי דוד. לכן הברית החדשה פותחת ברשימה של "בן אחר בן" מדוד עד יוסף, אבי ישו. אבל לפי אמונתם, יוסף לא היה אביו הביולוגי. האברבנאל מקשה: אם כך, ישו אינו מזרע דוד! התשובה הנוצרית: גם מרים הייתה מבית דוד. האברבנאל (ישעיהו יא) דוחה גם זאת. ומתמטית, ייחוס דרך האם הוא "חלש": אחרי 42 דורות, כמעט כל יהודי באותו דור היה "מבית דוד".

אותה שאלה עולה על מי שטוענים שהרבי מליובאוויטש הוא המשיח: רשימת היוחסין שלו לדוד עוברת דרך אישה, בתו של בעל התניא.

על המשיח. הגמרא (סנהדרין צח:) אומרת שרבי יהודה הנשיא ראוי להיות משיח, והוא היה מצאצאי דוד דרך בנות. אם ייחוס כזה מספיק, כל אחד מאיתנו מועמד. נשאר רק לצחצח את הכפתורים.